

УДК 323.15

Микола Лазарович

ЕТНОСОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджено вплив етнічного чинника на соціальне розширення населення України. Проаналізовано економічну політику імперських урядів стосовно національних меншин. Доведено, що найбільшу частку підприємницького стану України становили представники єврейського, російського і польського походження.

Ключові слова: соціальна структура, диференціація, стани, етнічна меншина, підприємництво.

Упродовж століть Україна була краєм, який приваблював значні маси чужоземного населення. Поруч з українцями на цій території мешкали й представники інших національностей. Їхня поява на українських землях зумовлена різними причинами: економічними, політичними, військовими, конфесійними тощо. Насамперед слід виділити сприятливе геополітичне становище, зокрема місце в міжнародних торговельних зв'язках, родючі землі, що приваблювали селян із-за кордону, тривале перебування України в складі інших держав, зокрема Польщі, Російської та Австро-Угорської імперій. Уряди останніх, прагнучи утвердитися на захоплених територіях, спрваджували на українські землі представників пануючих націй, переселяли іммігрантів з інших країн тощо. Безпосереднім наслідком імперської колонізаційної політики стало зростання поліетнічності тих регіонів, щодо яких вона була спрямована.

Найчисленнішими серед національних меншин були росіяни, котрі за станом на 1916 р. становили 9,9% (близько 3,5 млн. осіб) від загальної кількості населення. Чисельність єврейського населення в Україні до 1917 р. збільшилася до 3 млн. 537 тис. осіб. У результаті питома вага обох меншин серед населення українських земель практично зрівнялася. Третьюю за чисельністю групою іноетнічного населення України були поляки, кількість яких до 1914 р. зросла до 2,08 млн. (4,5%). Ще одною меншиною, чисельність якої перевищувала 1%

від загальної кількості населення, була німецька. Напередодні Першої світової війни на українських землях проживало 875 тис. німців (1,9%).

Регіональне розміщення національних меншин в Україні було нерівномірним. Зокрема, найбільші з них зосередилися так: росіяни – переважно у південному та північно-східному регіонах України, євреї і поляки – на західноукраїнських землях, у Волинській, Подільській, Київській та Херсонській губерніях, німці – на південно- та західноукраїнських землях, Волині і Холмщині. У містах зі згаданих етносів найбільше були представлені євреї та росіяни.

Важливим чинником розуміння соціальних умов розвитку етнічних меншин України, формування їхньої національної еліти, можливостей самоорганізації тощо є дані про станово-майнове розшарування в середовищі інонаціонального населення. Особливо це питання актуалізувалося на початку ХХ ст., коли етноси розпочали активну боротьбу за свої національні права.

Проблематика впливу етнічного чинника на станово-майнову диференціацію населення України напередодні Першої світової війни ще не повною мірою відображена у вітчизняній та зарубіжній історіографії, відтак стане об'єктом цього дослідження.

Серед сучасних досліджень теми насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект», а також праці таких науковців, як О. Буравський, О. Донік, О. Калакура, М. Костюк, І. Лісевич, С. Макарчук, І. Монолатій, Т. Ніколаєва, М. Чумак, В. Шевченко. Окремі аспекти проблеми висвітлено в студіях В. Гвоздика, С. Грибанової, О. Кривця, І. Мухіної, В. Хитерерта та ін.

Досліджуючи соціальну структуру українського суспільства окресленого хронотопу, відомий вітчизняний соціолог М. Шаповал риторично запитував: «А хто на Україні поміщики і буржуазія? – І тут же відповідав. – Росіяни, поляки, румуни, угорці і по всіх наших землях ще й жида. Отже, чужі нації (а вони в нас клясово панують) акумулюють, скупчують капітал з *української* праці, а цей капітал перепомповує дорібок українських рук від української нації до чужих націй. Через те з українського дорібку росте на українській землі *чужий капітал*, що визискує Україну не лише економічно, але гнітить політично і впроваджує народ в культурну темноту» [28, с. 21].

Втрата незалежності, самобутнього вільного розвитку, нав'язування чужого, не притаманного духові українців способу життя, що несли із собою експансіоністські сили Російської імперії, стали на заваді активному залученню українського етносу до розвитку підприємництва в пореформений час. Свої зусилля вони зосереджували переважно на землеробській діяльності. Саме через психологічні, політичні й економічні особливості український етнос на початку ХХ ст. мав нечисленну групу буржуазії, до того ж – економічно слабку. Капітали українських промисловців, за винятком окремих підприємців, як і купецькі, були здебільшого незначні, розпорошені в різних менш значних для економіки галузях промисловості [19, с. 288, 289].

Обґрунтованість висновків М. Шаповала підтверджують і сьогоденні дослідники. Зокрема, Т. Ніколаєва відмітила, що поряд зі значним прошарком західноєвропейських капіталістів, в українській економіці останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. найбільшу частку становили підприємці єврейського, російського і польського походження. Цьому сприяли особливості історичного розвитку України, її політична залежність від Польщі та Росії, проходження по українських землях т. зв. смуги єврейської осілості. І коли на Правобережжі серед промисловців домінували євреї та поляки, то на Лівобережжі й Півдні більшість становили російські, єврейські та іноземні підприємці.

Згідно з переписом 1897 р., українські підприємці серед самодіяльного населення, що жило з прибутків від капіталів, становили 29,12%, російські – 38,64%, польські – 8,97%, а єврейські – 15,68%. Відповідно торгівлею і торгово-кредитними операціями займалися 13,43% українців, 16,24% росіян, 1,03% поляків та 63,72% євреїв [19, с. 288].

Значним було єврейське представництво серед купецтва, особливо правобережного. Так, на середину ХІХ ст. купці-євреї у Волинській губ. становили 96% від усіх купців, Київській – 83%, Подільській – 87% [10, с. 187]. Не похитнула єврейську торгівлю монополію навіть Перша світова війна. Зокрема, напередодні революції 1917 р. у Київській губ. відсоток євреїв, які займалися торгівлею, становив 75,8% усіх торговців, Подільській – 90,6% [29, с. 79]. На Лівобережній Україні купецтво єврейського походження складало близько 50–60% [27, с. 238] від загальної кількості підприємців.

Переважало єврейське купецтво й у містах, інколи навіть тих, які не входили до смуги осілости. Так, до кінця XIX ст. євреї становили 44% київського купецтва, і їм належало дві третини всієї торгівлі в місті [25]. За даними на 1909 р., із приблизно 230 київських купців першої гільдії понад 90% сповідували юдаїзм [6]. У Харкові напередодні революції з усіх 248 купців першої гільдії євреїв було 208 осіб, або 84% [29, с. 80].

За переписом 1897 р., єврейські купці налічували 37 863 особи – 55,9% від загальної кількості усього купецького стану України [4, с. 159]. Зокрема, в Катеринославській губ. їхня частка становила 60%, Полтавській – 70%, Харківській – 30%, Чернігівській – 60–65% [27, с. 239]. Кількісна перевага єврейського купецтва не тільки в Правобережній Україні, а й у Південній та на більшій частині Лівобережної України була викликана насамперед проляганням смуги осілости євреїв на значній частині українських земель та їхніми традиційними формами господарської активності – торгівлею, орендою, відкупам, лихварством [4, с. 160].

Вагомими були позиції євреїв і в промисловості. Проте характер, напрями й масштаби їх торгово-промислової діяльності регулювались окремими законодавчими актами Російської імперії. Так, на підставі законів 1864 та 1867 рр. євреям із промислових підприємств дозволялося засновувати великі капіталістичні борошно-круп'яні млини, цукрово-рафінадні та скляні заводи [27, с. 239]. Це й скорегувало розвиток купцями-євреями саме цих галузей виробництва.

Вплив єврейської меншини в економіці визначався не тільки тим, що вони становили значну частину буржуазії, власників промислових підприємств, банкірів, а й постійно зростаючою земельною власністю [18, с. 47]. Зокрема, в Східній Галичині євреї, складаючи лише 1,9% відносно неєврейського населення, становили 5% усіх поміщиків краю [16]. У 1890 р. євреям належало понад 13% поміщицьких земель Галичини, а в окремих повітах – понад половину. Крім того, вони становили майже половину всіх орендарів поміщицьких маєтків [18, с. 47]. 3 2 916 630 га поміщицьких земель у 1889 р. євреї володіли 11,02% всіх площ, а в 1902 р. – 10,34%. Середня величина єврейського земельного наділу становила 377 га, неєврейського – 416 га [16].

Відносно чисельним було сільське єврейське населення і Південної України. До 1914 р. більшість його господарств були міцними, середняцькими [2, с. 132].

Загалом, у майновому відношенні українські євреї були неоднорідними – від дуже заможних до злидарів. Близько 3/4 їх заробляли на життя дрібною торгівлею та ремеслом. Ці зовсім небагаті крамарі, шинкарі, кравці, шевці та ювеліри становили єврейський «середній клас». У ще гіршому становищі перебували некваліфіковані робітники, багато з яких ледве могли прогодувати себе випадковими заробітками чи милостинею. Вони склали близько 20% єврейської робочої сили [24, с. 245]. Пауперизація єврейства була зумовлена як урядовими обмеженнями та конкуренцією, викликану «перевантаженням» містечок «смуги осілости», так і його величезним природним приростом [21, с. 672; 18, с. 20].

Єврейська верхівка, що становила незначну кількість [21, с. 672], поділялася на дві підгрупи: з одного боку, рабинів та інших вельмишановних «книжників», які справляли на громаду великий вплив, а з іншого – багатих капіталістів [24, с. 245], які на 1817 р. володіли в українських губерніях Російської імперії 30% заводів і фабрик [9, с. 96]. У 1872 р. їм в Україні належало близько 90% винокурень, 56% лісопилень, 48% виробництва тютюну й 33% цукроварень [24, с. 245].

Таким чином, найбільш підприємлим на той час виявився єврейський етнос, який за чисельністю серед усього населення України займав третє місце після українців і росіян. Незважаючи на дискримінаційні заходи російського уряду стосовно євреїв (заборона купувати та орендувати землю, обмеження в акціонерному підприємстві, проживанні та пересуванні тощо), останні виявили могутній природний потяг до посередницької діяльності, а згодом і до промислового підприємництва [4, с. 160]. Відповідно, вони мали і більш виразну буржуазну структуру.

Після євреїв за своєю впливовістю у підприємстві йшли росіяни, до яких також належала частина зросійщених українців. Активна експансія російських купців на українських землях почалася ще в першій половині XIX ст., а вже за переписом 1897 р., росіяни налічували 19 626 осіб – 30% [4, с. 159, 160] від загальної кількості усього купецького стану України.

Російський етнос, беручи активну участь у підприємницькій сфері, був представлений найбільш капіталоспроможним елементом у купецьких лавах. Цьому сприяла низка соціально-економічних чинників. Оскільки торгово-промисловий стан був суто міським прошарком суспільства, імперський уряд всіляко намагався заповнити його саме купцями-росіянами, які поширювали російську мову та культуру, а отже, виступали оплотом самодержавства на окраїнах імперії. Купці-росіяни, займаючись підприємницькою діяльністю, користувалися повним кредитом у Росії та отримували товари з перших рук. Завдяки цьому вартість їх предметів торгівлі відрізнялась низькою ціною, а відповідно, насамперед росіянам було простіше розвивати торгово-виробничу справу на ринках [27, с. 236–237].

За чисельністю купці-росіяни посідали друге місце в містах Катеринославської, Полтавської та Чернігівської губерній (близько 30% від загальної кількості), становили абсолютну більшість на Харківщині. Сфера підприємницького інтересу російських комерсантів на Лівобережжі проявилася переважно у розвитку харчової та важкої промисловості [27, с. 238].

Панівне становище посідали росіяни серед купецького стану Києва, де здійснювали великі торговельні операції з металевими виробами, долучились до промислового виробництва та прибрали до рук міський магістрат. Тільки єврейські комерсанти, завдяки своїй чисельності, успішно конкурували в Києві з купецькими династіями російського походження [4, с. 160].

Ще раніше, ніж у Київ, у 1820-х рр. російські комерсанти почали перебиратися до Харкова. Торгуючи на відомих в усій імперії харківських ярмарках, записувалися до купецтва. Утім, вони не обмежувалися лише торговельними справами. Протягом другої чверті ХІХ ст. купці-росіяни стали засновниками найбільших промислових підприємств у цьому місті. У підсумку – майже весь заможний прошарок харківського купецтва напередодні реформи 1861 р. складався з росіян, переважно з Калужської, Тульської та Московської губерній [4, с. 161]. Подібна картина була й в інших містах.

Навіть скасування кріпосного права не змогло похитнути становища таких казково багатих польських магнатів, як родини Потоць-

ких, Чорторійських, Браницьких, Заславських, кожній з яких належали володіння в сотні тисяч акрів. Маючи величезний капітал, вони у разі потреби легко переходили до використання найманої праці та механізованої обробки землі. Але для величезної більшості польської шляхти перехід до товарного землеробства виявився складним. Під кінець XIX ст. багато з них порозпродавали свої маєтки й перебралися в міста, де стали чиновниками, купцями, представниками вільних професій. І все ж у 1904 р. на Правобережжі в руках поляків перебувало понад 46% приватних землеволодінь [24, с. 244–245]. Перед революцією вони володіли там 2,3 мільйона десятин землі (1/5 всієї орної землі України) [11, с. 46]. Понад 40% всієї землі належало поміщикам, здебільшого полякам у Східній Галичині [13, с. 44].

Величезною була й промислова частка польської знаті, яка шляхом удосконалення техніки і технології виробництва, широкого використання найманої праці перетворювала свої підприємства на рентабельні заводи капіталістичного типу [1, с. 13]. З участю польських капіталу і фахівців було перебазовано з Варшави до Кам'янського металургійний комбінат, такий самий завод збудовано в Олександрівську та розширено у Краматорську, збудовано три заводи (металургійного устаткування, металовиробів й арматури) у Катеринославі, завод устаткування для млинів – в Єлисаветграді, ряд шахт і рудників – у Донбасі, в районі Кривого Рогу і Нікополя [11, с. 44; 5, с. 102].

У 1904 р. лише на Правобережжі полякам належало 54% промислового виробництва [24, с. 244–245]. Такі прибуткові галузі, як цукроваріння, винокуріння, борошномельне виробництво перебували переважно в сфері їхнього впливу [1, с. 13]. Серед них були й такі кити фінансового та промислового світу, як К. Ярошинський, який мав численні маєтки на Київщині й Поділлі, володів або ж контролював через свої банки 53 цукрових заводи в Україні, був власником більшості акцій місцевих головних банків. Загалом, напередодні революції 1917 р. польський капітал разом із нерухомістю та готівкою на теренах підросійської України становив близько 2 млрд руб. [11, с. 45, 46].

Зрозуміло, що серед поляків, як і серед інших народів, була соціальна диференціація. Зокрема, на селі поряд із поміщицтвом, заможними селянами, була й безземельна і малоземельна біднота.

Німці, які переселялися в Україну, переважно були збіднілими селянами й міщанами [18, с. 18]. Однак культурне ведення господарства на новому місці, зокрема застосування сільськогосподарських машин, високопродуктивної худоби, орієнтація на інтенсивні його галузі, а також широке використання найманої праці, забезпечили німецьким селам високий рівень добробуту. До 1914 р. вони були заможнішими, ніж будь-які інші. Частка заможних селян серед німецьких колоністів переважала 80% [2, с. 131].

Професор В. Жирмунський, який досліджував німецькі колонії, підмітив цікаві факти ставлення їхніх мешканців до праці. Кожен господар обробляв землю і збирав урожай самостійно, але за необхідності допомагав сусідові. У кожному дворі налічувалося до 25 голів худоби: від коней до свиней. Вражала висока організованість і продуктивність праці. Якщо в українському поселенні роботу виконували 20–25 осіб, то у німців – лише 4–5, тільки якісніше. Організація роботи була такою, що змушувала працювати краще, тим більше що господарі-німці, якими багатими вони не були б, працювали разом із найманими працівниками, задаючи при цьому тон. Були й інші стимули: сумлінним працівникам німець платив у 4–5 разів більше, ніж в українських поселеннях, та годував п'ять разів на день [12, с. 88–89].

У приватному німецькому землеволодінні, зокрема на Волині, переважали дрібні наділи, переважно площею до 50 дес. Однак фактично майже 9/10 усієї приватної землі належало великим і середнім власникам. Німці були на третьому місці в губернії за кількістю землевласників і величиною землеволодіння після поляків і росіян. Їм належало 5% всього приватного землеволодіння Волині. Середня величина земельних ділянок у німців становила 526 дес. [7, с. 81–82], і це був другий показник у губернії після євреїв.

Колоністські господарства економічно швидко міцніли. На поч. ХХ ст. на півдні України німці були власниками 3,8 млн дес. Землі [22, с. 1772], а на Правобережжі – 2 млн дес. [7, с. 80, 81]. У результаті реформ 1860–1870-х рр. виникли великі фермерські господарства з новими формами господарювання, застосуванням машин, передових агротехнічних методів [8, с. 417].

Певні досягнення німецькі колоністи мали й у промисловому розвитку. Зокрема, з другої половини XIX ст. ними в Харкові засновано низку великих промислових підприємств фабричного типу, що привело до якісних змін у структурі господарства. На цих підприємствах на початок Першої світової війни виробляли продукцію на суму 12 361 603 руб., що складало 50% від загальної суми прибутків від виробництва усіх харківських підприємств. На них працювало до 12 тис. осіб, тобто 30% [17, с. 12; 27, с. 240] від загальної чисельності харківського робітництва.

В 1886 р. в м. Мелітополі засновано завод сільськогосподарських машин та устаткування, де працювало 165 працівників, а загальний обсяг продукції сягав 225 тис. руб. Підтвердженням високого рівня виробництва була низка міжнародних нагород. У 1911–1912 рр. в Мелітополі почав діяти силікатний завод із виробництва білої будівельної цегли [20, с. 81].

В Одесі одним із найстаріших був завод мила і свічок Санценбахера, заводи Й. Гена виробляли сільськогосподарську техніку [30, с. 19].

Вагомий внесок німецькі колоністи зробили і для розвитку промислової інфраструктури в сільській місцевості. Наприклад, на Харківщині до Першої світової війни було побудовано 81 промислове підприємство вартістю понад 7 млн руб. Цукрові заводи Л. Кеніга, П. Берга та інших стали промисловими осередками, на яких наприкінці XIX ст. працювало понад 4 тис. осіб [17, с. 12].

Доволі заможну групу населення складали чехи, в соціальній структурі яких переважало селянство, що становило 88% [3, с. 26]. Вони жили відокремлено і були багато в чому схожими з німцями – виділялися підвищеними нормами земельних наділів. Але в них переважало общинне землеволодіння і набагато менше використовувалася наймана праця [2, с. 132].

До 1900 р. чехи були орендарями невеликих наділів землі в російських поміщиків. Однак завдяки працьовитості та ініціативі зуміли досягти певного достатку. Наприклад, у Волинській губ. вони зайнялись хмелярством, яке стало одним із головних джерел доходів [3, с. 27]. Позитивно впливало на зростання добробуту чеського населення й вико-

ристання якісної сільськогосподарської техніки, яку доправляли з Чехії, та власних методів хліборобства [14, с. 3737]. При цьому соціальне розшарування чеської людності було незначним – 75% середняків і 20% незаможників [3, с. 26–27], тому революційні події в Росії вона зустріла насторожено.

Чехи зробили суттєвий внесок і в розвиток промисловості на українських землях. Так, наприклад, XIX – на поч. XX ст. вони були серед найактивніших підприємців Києва. У центрі столиці з'явилися фабрики і заводи з чеською адміністрацією або переважно чеським складом робітників. Ці підприємства спеціалізувалися на виробництві устаткування для цукроварень і броварень – «Гретер і Криванек», комбінованих сівалок – «Фільверт і Дедина», запасних частин для іноземних машин і верстатів – «Неєдлий і Унгерман» [26]. Під час Першої світової війни названі підприємства отримали військові замовлення і перейшли на випуск польових кухонь, снарядів та гармат.

Значною підприємливістю вирізнялися грецькі колоністи. Володіючи сотнями суден, зокрема в Одесі та Маріуполі, вони досягли значних успіхів у міжконтинентальній торгівлі. З розвитком капіталу було засновано низку грецьких комерційних банків, кілька торгових домів, десятки крамниць, майстерень [23, с. 115]. Крім торгівлі, греки займалися й виробництвом. Ще в першій пол. XIX ст. вони заснували великі підприємства з переробки сільськогосподарської продукції [27, с. 240]; володіли тютюновими, свічковими, миловарними, вовномийними та іншими мануфактурами й фабриками [23, с. 115–116]. Однак після скасування кріпацтва грецьке купецтво поступово втрачало своє панівне становище, поступаючись конкурентам – євреям.

Справжніми господарями, які вміли працювати й користуватися результатами своєї праці, були болгари. Економічному розвитку їхніх господарств сприяли більші, ніж у місцевих мешканців, земельні наділи, висока агрономічна культура, працьовитість, відносна самостійність й незалежність, хоч і підпорядкована общинним порядкам. В аграрному секторі перевага надавалася тваринництву, особливо вівчарству, та зерновиробництву, яке в другій пол. XIX ст. вийшло на перше місце. Кожна болгарська сім'я середнього достатку мала дві пари волів або буйволів, 2–3 коней, 1–2 корови, 20–30 овець, бідна –

пару волів чи коней, 1 корову, 5–6 овець. А якщо врахувати вкрай незначний відсоток бідняцьких господарств, то напрошується висновок, що життєвий рівень болгар був високим. Загалом, до 1917 р. 45% становили т. зв. куркульські господарства, 35 – міцні середняцькі й лише 20 – малоземельні й батраки [30, с. 187, 189].

Отже, проаналізувавши етносоціальну структуру населення України напередодні Першої світової війни, варто зазначити, що найчисельніші національні меншини досліджуваного періоду різнилися між собою за станово-майновим рівнем, основними видами виробничої зайнятості, суспільним поділом праці. Вони суттєво переважали українське населення за соціальною структурованістю. На відміну від українців, котрі в суспільному поділі праці превальювали лише в сільськогосподарському виробництві, інші етнічні суб'єкти були представлені там значно пропорційніше, особливо в галузях, що визначали життєдіяльність суспільства. В них, як правило, суспільні групи були представлені пропорційніше (були більш «повними», за висловом М. Шаповала). Найбільшу частку підприємницького стану України, а відповідно й економічних благ, крім значного прошарку західноєвропейських капіталістів, контролювали представники єврейської, російської і польської меншин.

Література

1. *Буравський О. А.* Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Соціально-економічне становище та культурний розвиток : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / О. А. Буравський; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2003. – 20 с.

2. *Гвоздик В. С.* Формування етнічних груп населення Півдня України на початку XX ст. / В. С. Гвоздик // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України : зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-практ. конф., 6–8 жовтня 2005 р. / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2005. – С. 130–134.

3. *Грибанова С.* Чехи в Україні / С. Грибанова // Старожитності. – 1994. – № 5–6. – С. 26–27.

4. *Донік О. М.* Купецьке промислове підприємництво в Україні (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XI. – К. : Інститут історії України, 2006. – С. 154–168.

5. *Калакура О. Я.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Я. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.

6. *Кальницький М.* Представницькі витрати [Електронний ресурс]. / М. Кальницький. – Режим доступу : <http://www.businessclass.kiev.ua/magazine/250.html>

7. *Костюк М. П.* Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 384 с.

8. *Кривець Н. В.* Німці в Україні / Н. В. Кривець // Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл – О / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2010. – С. 417–419.

9. *Кульчицький С.* Антисемітизм в Україні / С. Кульчицький // Енциклопедія історії України: Т. 1: А – В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2003. – С. 96–97.

10. *Куриленко О. В.* Етнічна структура міст Правобережної України та її вплив на поземельні відносини / О. В. Куриленко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / НАН України. Інститут історії України. – Вип. XVI. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 184–195.

11. *Лісевич І.* Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.) / І. Т. Лісевич // УІ.Ж. – 1997. – № 2. – С. 43–54.

12. *Майснер В.* Исторический путь немцев в Украине / В. Майснер // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення : моногр. – Київ – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 85–91.

13. *Макарчук С. А.* Этносоциально-развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. – Львов : Вища школа, 1983. – 256 с.

14. *Маркусь В.* Чехи / В. Маркусь // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. / Наук. Т-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Т. 10. – Львів : НТШ, 2000. – С. 3736–3737.

15. *Монолатій І.* Австрійська Буковина: особливості національних, професійних та мовних поділів [Електронний ресурс] / І. С. Монолатій. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/monolatij1.htm>

16. *Монолатій І.* Галицькі євреї в австрійський період (1772–1918 рр.) [Електронний ресурс] / І. С. Монолатій. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/monolatij1.htm>

17. *Мухіна І. Г.* Участь національних меншин у суспільно-політичному та економічному житті Харківської губернії (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / І. Г. Мухіна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2006. – 19 с.

18. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін. ; редкол. І. Ф. Курас (голов., ред) та ін.; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К., 2000. – 357 с.

19. *Ніколаєва Т. М.* Соціальний і національний склад підприємницького прошарку в Україні в останній третині XIX – на початку XX ст. / Т. М. Ніколаєва // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / НАН України. Інститут історії України. – Вип. XIV. – К., 2007. – С. 285–292.

20. *Попенко Я. В.* Заселення Запорізького Приазов'я німецькими колоністами у XVIII–XX столітті / Я. В. Попенко, О. Л. Морозова // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України : зб. наук. праць V Всеукр. наук.-практ. конф., 2–3 жовт. 2003 р. – Запоріжжя–Сімферополь, 2003. – С. 79–81.

21. *Р. М. Жиди / Р. М.* // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. / Голов. ред. В. Кубійович. – Т. 2. – Львів : НТШ, 1993. – С. 670–680.

22. *Р. М. Німці на Україні / Р. М.* // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Т. 5. – Львів : НТШ, 1996. – С. 1768–1774.

23. *Соколовська Г. М.* Греки Півдня України: історія та сучасність / Г. М. Соколовська // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України : зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-практ. конф., 6–8 жовт. 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедькова. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2005. – С. 114–116.

24. *Субтельний О.* Україна: історія / О. Субтельний / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.

25. *Хитерер В.* Еврейские погромы на Украине в октябре 1905 года [Електронний ресурс] / В. Хитерер. – Режим доступу : <http://www.jewish-heritage.org/prep52.htm>

26. Чехи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.spadshina.com/ua/narodoznavstvo/folk-traditions/Czechs>

27. *Чумак М. М.* Етнічний склад купецтва Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. / М. М. Чумак // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2010. – № 19. – С. 237–242.

28. *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага : Вільна спілка, 1928. – 333 с.

29. *Шестопал М.* Євреї на Україні: (Іст. довідка) / Шестопал Матвій ; упоряд. і передм. В. В. Яременка. – К. : МАУП, 2002. – 240 с.

30. *Міронова І. С.* Національні меншини України : навч.-метод. посібник / І. С. Міронова. – Миколаїв – Одеса : ТОВ Від, 2006. – 305 с.

Mykola Lazarovych

ETHNO-SOCIALSTRUCTURE OF THE POPULATION OF UKRAINE ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR

There is investigated influence of ethnic factor on social stratification of Ukrainian population. There is analysed economic policy of imperial governments in relation to national minorities. It was well-proven that most part of the enterprise state of Ukraine was made by the representatives of the Europe, Russian and Polish origin.

Keywords: *social structure, differentiation, states, ethnic minority, entrepreneurship.*